

MODERN FILOLÓGIAI TEENDŐK A MAGYAR ÓSTÖRTÉNET KÖZÉPGÖRÖG FORRÁSAI KÖRÜL

FEHÉR BENCE*

Kulcsszavak: középgörög, bizánci források, nagyszentmiklósi kincs, Bíborbanszületett Konstantin, Menandrosz protector

Absztrakt: A magyar őstörténet korszakában és térségeiben a legjelentősebb írásbeliség a görög volt. A latin írásbeliség minden tekintetben fejletlenebb volt, a keleti írásoknak pedig nagy hátrányuk volt, hogy alkalmatlanok voltak idegen nyelvű szavak és nevek pontos visszaadására. A görög írásrendszer minden hangot rögzít, sőt a diakritikus jelek még a hangsúlyozásról is adnak információt; bár jelenleg nem világos, mit jelent pl. a végéles hangsúly az Ἀρπαδής vagy a véghajtott a Καρῆ szón. A források értelmezéséhez a középgörög nyelv fejlődését figyelembe kell vennünk. Viszont az írott szövegben a nyelvi újítások egy része nem látható: az irodalmi stílus végsőkéig archaizál (sőt Menandrosz protector saját bevallása szerint atticizál), következésképpen e korszakban diglosszia alakult ki. Az irodalmi források tipikusan az „antikizáló” és a feliratok a „vulgáris” oldalon vannak. Léteznek feliratos források, amelyek a kelet-európai nomád népek történetével állnak kapcsolatban; még a Kárpát-medence „barbár” területéről is vannak példák, a legismertebbek a legnagyobb aranykincsek, a nagyszéksői és a nagyszentmiklósi feliratai.

A magyar őstörténet fogalmát lehet szűkebben és tágabban is értelmezni (meddig őstörténet a mi őstörténetünk, és mettől fogva a mienk?). Egy lehetséges szűkebb értelmezés szerint a 895-ös honfoglalás aktusáig, és a Hét Magyar, tehát az akkor bejött törzsek története értendő alatta; de már azt sem tudjuk meghatározni, ezek a törzsek mikortól léteznek mint önálló entitások, és sok szempontból célszerűbb egy tágabb értelmezés, amelybe beleértjük azt a 895 előtt itt élt népeket, amely bizonyos hányadban vitathatatlanul beolvadt a középkori magyar népességbe; felfelé pedig legalábbis az államalapításig indokolt egységben kezelni a történetet, hiszen a lényegi források azonosak. De még ha így ki is terjesztjük a téma határait, igaz marad, hogy a korszakban és térségben (mindenképp az I. évezred 2. felének Kelet-Európájáról beszélünk) a legfejlettebb és legel-

terjedtebb írásbeliséggel a görög nyelv rendelkezett. A kor latin írásbelisége ehhez képest minden szempontból elmaradott: kevesebb anyag, kisebb nyelvi tudatossággal lejegyezve, rosszabb fennmaradási aránnyal, és aránytalanul kevesebbet tud olyat, ami elődeinkre vonatkozna, hiszen tudása rendszerint megáll a Duna, legfeljebb a Kárpátok vonalánál; és a helyi nyelveken való kisebb irodalmak (beleértve itt a keleti rovásírási emlékeket is!) egészen elenyészők. Hiába rendkívül fejlett a 9–10. század arab írásbelisége, ha csak sokadkézen átkerült, torzult, hiányos ismeretekből őriznek meg nagyon keveset – és a keleti írásoknál általános az a probléma is, hogy a mássalhangzóírás sajátosságai miatt csak az anyanyelvű kenyérzsöveget értjük nagyjából (azt sem feltétlenül mindig), a glosszákat szinte egyáltalán nem.¹ Ehhez képest a görög forrás maga a mennyország,

* Magyarországi kutató Intézet, 1051 Budapest, Nádor u. 36. guy_devere@hotmail.com

¹ A mindenki által ismert példa b. Rusta két glosszája: رُكُوس (b. رُكُوسا, Kitāb al a'lāq an-nafīsa, ed. DE GOEJE 149, 8–9). Ezeknek a feltételezett magyar tisztségszavakkal való azonosítása annyira átment a köztudatba, hogy többnyire nem realizáljuk magunkban: a leírt jelek csupán *k-n-d-a* és *g-l-a* betűsört jelentenek, azt is a klasszikus arab kiejtés szerint (a szerző perzsa lévén, a két szó utolsó *t marbūta* [vagy éppen *h*: vö. KMOŠKÓ 1997, 207: *kndh*, *głh*, bár ezt az átírást nem helyeseljük, mert ez esetben is magánhangzó után néma hangnak kell értenünk] jeléről reálisan csak annyit mondhatunk, magánhangzó-értékű);

mert ott nemcsak minden hang ki van írva, de még a diakritikus jelek különféle hangsúlyra való ismereteket is átadnak. Igaz, úgy gondoljuk, egy magyar glosszánál ez nem számít, hiszen a magyar szavaknál mindenképpen szóeleji hangsúlyra számítnak, a valóság azonban nem ez: Bíborbanszületett Konstantin magyar glosszáiban rendszerint véghangsúly van jelölve, és külön kérdés, hogyan lehet értelmezni a magyar nyelvre egy végéles és egy véghajtott ékezet különbségét – pl. az *Ἀρπαδήζ*² és a *Καρῆ*, ill. *Κασῆ*³ nevekben. Az eddigi kutatás hallgatólagosan úgy döntött: sehogy.⁴ Ez a döntés nem tűnik racionálisnak, legalábbis észszerűbb azt feltételezni, hogy a különböző jelölés valamiben eltérő fonetikai realizációt mutat, de koherens magyarázatot adni a jelenségre nagyon nehéz.

A görög források nélkül tehát kis híján írásos források nélkül marad őstörténetünk; a görög források értelmezéséhez pedig az e korban használt görög nyelvváltozatot kell figyelembe vennünk, leegyszerűsítve középgörög nyelvet. A görög nyelvfejlődés során a római császárkortól igen erős fonetikai változások éppúgy lezajlottak, mint egy természetes grammatikai fejlődés (addig soha nem hallott kötőszavú, módhasználatú mondatfűzések, igeidők kiveszése és összetett igeidők létrehozása, igeikötő-halmazódások és -jelentésváltozások stb. stb.), és a római császárságnak bizánci császársággá alakulása során hegynyi mennyiségű latin jövevényszó is beépült a görög nyelvbe, köznépi szinten éppúgy, mint a különböző szaknyelvekbe (de talán legerősebben a katonai szaknyelv érintett, ami viszont történelmi tárgyú beszédhelyzetben felül van reprezentálva). A fonetikai változások ebből ráadásul írásban rendszerint nem látszanak.

A „helyesírás” efféle konzervatívizmushoz járul viszont egy erősen klasszicizáló irodalmi nyelv,

amely egyes szerzőknél az érthetlenségig antikizál (pl. Menandrosz protector), másoknál egyszerű, áttekinthető, az antikizálást feladja (pl. a *Continuatio Georgii Monachi*), és egy attól annyira eltérő népnyelv, hogy ez már diglossziának mondható. Tehát magyarán megmondva: egy művelt antikizáló szerző szándékosan ókori grammatikai elemeket alkalmaz, amelyeket az életben soha nem mondanak, egészen odáig, hogy a rég koinéban összeolvadt ókori nyelvjárások elemeit is feléleszti (Menandrosz protector meg is mondja szó szerint: „*csak ami alacsonyabb röptű a kifejezések közt, azt cseréltem ki attikaibbra*”,⁵ tehát ő a Kr. e. 4–5. századi attikai nyelvjárásra tör – mert hát az Thuküdidész nyelve). Nem mintha nem használnák állandóan a hellenisztikus és koracsászárkori *koinét* is, mert az meg az egyház nyelve: a Szeptuaginta és az Újszövetség azt szakralizálta. A végpontok közt számtalan átmenet van, és ennek a hatása nem csak abban mutatkozik, hogy egy kifejezést hogyan értsünk, hanem abban is, hogy egy szót (akár egy idegenből átírt nevet) hogyan ejtsünk.

Értelemszerűen a szépirodalmi források inkább a skála klasszicizáló végpontja felé esnek, a népnyelvi oldalra pedig inkább a többi forrástípus. Noha kevésbé köztudott, minden típusú görög írott forrás ismert a korból, amely összefüggésbe hozható eredetünkkel. Beszélhetünk tehát irodalmi, diplomatikai, feliratos és numizmatikai forrásokról. Az irodalmi források léte közismertnek mondható: természetesen a bizánci pénzek és súlyok folyamatos jelenléte Kelet-Közép-Európában, és ennek történelmi jelentősége is nyilvánvaló. Azt viszont alig tartjuk számon, hogy görög nyelvű feliratos források is folyamatosan vannak Kelet-Európában, ezen belül a Kárpát-medencében is. Az ókori görög írásbeliség határvonala észak felé gyakorlatilag

és mivel a 10. században a diakritikus pontok jelölése még egyáltalán nem volt következetes, és b. Rusta műve is régebbi írókból való compiláció, számos félreolvasási és -értési lehetőséggel, voltaképpen a mássalhangzók egy részének minősége is kétségbevonható (*k/g? d/d?*). Hogy milyen durván befolyásolhatja ez a fonetikai értékek rekonstrukcióját, azt legjobban példázza az a (ma már feledődő) tudománytörténelmi tény, hogy magának a szerzőnek a nevét első fordítója félreközölte „Ibn Dasta” alakban és sokáig így ismertük (Hvolszon 1869) – ennek történelmi és paleográfiai háttéréről ld. Kmoskó 1997, 66. A szövegben található számos, éppilyen súlyos olvasati kételyre itt nem térünk ki.

² Konst. DAI 38–40 passim, Acc.-ban *Ἀρπαδήν*, Gen.-ban *Ἀρπαδή* (ez ragozhatatlannak tűnik, tehát ez állhat az eredeti hangalakhoz legközelebb) vagy ún. „dór” genitivusszal *Ἀρπαδῶ*.

³ Konst. DAI 40.

⁴ Farkas 2014, 270–271. bár gondosan felsorolja a kéziratok diakritikus jeleit, utána csak a központoszási jelekkel foglalkozik és csak görög nyelvi szempontból.

⁵ MENANDROSZ frg. 6,2.

a Római Birodalom határával esett egybe, a nyugati, latin nyelvű tartományokban is maradtak fenn görög írásos emlékek; a Kárpát-medencében ezek szerencsére alapvetően publikálva vannak, nem is kis számban,⁶ bár évről évre újabb példányok kerülnek elő. A keleti birodalomrészhez került területek (így Dél-Pannonia, Moesia) a késő ókorban ráadásul elgörögösödnek,⁷ s végső elveszésükig itt folyamatosan írnak görögül, így pl. Sirmiumban szó szerint a város 585-ös bukásáig folyamatosan ismertek feliratok,⁸ meglepőbb azonban, hogy a késő ókortól ezek megjelennek a „barbár” területen is. Két különleges példa elég széles körben ismert, a két nagy barbár kincslelet görög felirata: a nagyszéksósi és a nagyszentmiklósié. Annál szomorúbb, hogy még ez a két felirat sincs a mai napig megnyugtatóan értelmezve! A nagyszéksósi kincs aranycsészéjén⁹ levő feliratot gyakorlatilag a legmodernebb közlés sem tudja értelmezni¹⁰ (sőt a mai napig nem lehetett azt a meglehetősen valószínűtlen közvélekedést kiirtani, hogy valamiféle rovásfeliratról van szó¹¹). A nagyszentmiklósi kincsben görög nyelvű felirat a 9. és

10. csészéken¹² olvasható (nem beszélek itt a görög betűs ótörök szövegről a 21. csészén¹³). A betűk, ha szabályosnak messze nem is mondhatóak, egy-két kivétellel jól olvashatók, mégis felfedezésük után több mint kétszáz évvel is még sokféle olvasat fogrog.¹⁴ Ezek közül kettő tűnik legalább részeiben közel állni a valósághoz, Fehér Gézáé 1950-ből,¹⁵ és Vékony Gáboré – de nem az, amit publikált,¹⁶ hanem egy bővebb, meg nem jelentethetett kéziratban olvasható!¹⁷

Érdemes ezt a két olvasatot nagyon röviden megemlíteni. Fehér Géza azt olvasta: $X^{\rho}(ιστέ) || δεὰ (=διὰ) ὕδατος ἀνάπαυσον ἄ(γι)ε Ι(η)σ(οῦ) Σ^{\tau}(ἐφα)ν^{\sigma}ν || Π(αύ)λου υ(ί)όν.$ „Víz által pihentesd meg, szent Jézus, Pál fia Istvánt.” Ennek a nagy újdonsága a maga korában (és a ma is cáfolhatatlan eleme) a ἄ(γι)ε Ι(η)σ(οῦ) felismerése, tehát hogy itt egy rövidítésről van szó, amelynek mindkét eleme a legközönségesebb a középgörög felirattanban – csak éppen együtt nem szoktak előfordulni. Bár az ígére léteznek különböző olvasati variációk,¹⁸ ettől eltekintve a szöveg tkp. azóta vitathatatlan; a *littera*

⁶ CIGP³: 216 felirat Pannoniából; RUSCU 2003, 152 felirat Daciából.

⁷ FEHÉR 2007, 447.

⁸ CIGP³ 138.

⁹ MNM ltsz.: 81.1.1.; FETICH 1953, 22–23, 39, 121, 141, Pl. XV/1ab, XVII/1.

¹⁰ NAGYFALUSY 1941, 11–15; HARMATTA 2002; Kovács P. in CIGP³ 66, addendum 1, fig. 167 még mindig HARMATTA 2002 olvasatát követi szolgáiban; görög betűkkel, de kartveli nyelven olvasta: MÉSZÁROS 1936.

¹¹ MANDICS 2010, 2. 320–322. A kincs egy szíjvégén (MFM ltsz. A.2002.21.8; FETICH 1953, 20, 80, Pl. I/21) vél rovásírásos feliratot felfedezni: HARMATTA 1997, 167–169, azonban ez a nézete is téves: a feliratnak tekintett jelenség valójában szándékolatlan karcokból áll, esetleg egy kereszt alakú jelölés léte elképzelhető.

¹² A feliratot már a csészék első szakirodalmi említésekor felismerte Schoenvisner István (SCHOENVISNER 1801, 83 n. VI), de nem tudta kiolvasni („*characteres ignoti*”, Μαδιλον εαυλατος ἀνάπαυσον δῶσις). Első standard közlésük: HAMPEL 1884, 28–29, 55–60, 62 (16–17. kép).

¹³ HAMPEL 1884, 41, 44–54 (31. kép); a felirat irodalma szinte áttekinthetetlen, de a kutatók többsége alapjaiban THOMSEN 1917, 15–27 olvasatából indul ki.

¹⁴ ARNETH 1850: ὕδατος ἀνάπαυσον αὐτεῖς εἰς τό(πο)ν νουρον „*per aquam conduc eos in locum pacis*”. DIETRICH 1866: ἐφ' ὕδατος ἀνάπαυσον Κ εἰς τόπον χλόης κάθισον (Zsolt. 23,2 változata). KEIL 1888: $X^{\rho}(ιστός) μετὰ ὕδατος ἀ^{\nu}(θρώπου)σ) ἀπέλυσ^{\epsilon}ν ἄ(ν)εἰς τὸ ν(έ)ον π^{\nu}(εῦμα) ἄρηον.$ „*Krisztus víz által szabadította meg az embereket elküldve az új Szent Lelket.*” HAMPEL 1884: $X^{\rho}(ιστέ) δεὰ (=διὰ) ὕδατος ἀναπλύσ^{\omega}ν ἄ(φι)εἰς π(ά)ν^{\tau}ω^{\nu} ἄμαρτί^{\omega}ν.$ „*Krisztus, víz által lemosva bocsátod meg az összes bűnt.*” SOTIRIOU 1920: δεὰ (=διὰ) ὕδατος ἀνάπαυσον α(ὐτόν) εἰς τό(πο)ν ζώντων, $X^{\rho}(ιστέ), Μαλίτων.$ „*Krisztus, víz által pihentesd meg őt az (?) élő helyén. Malitón (készítette).*” GOSCHEW 1940: δεὰ (=διὰ) ὕδατος ἀνάπαυσον Κ(ύρι)ε (ε)ἰς ζῶην αἰ^{\omega}ν ἰων „*víz által pihentesd meg, Krisztus, az örök életben*”, a ὕδατος, ἀνάπαυσον, ζῶην szavakon hangsúlyjellel. MINNS 1938: + διὰ ὕδατος ἀνάπλυσον Κ(ύρι)ε εἰς ζῶην αἰδιον. „*Víz által mosd le, Uram, örök életre.*” HAUSSIG 1985: Δεαυδατος (= Deodatus) ἀνάπαυσον.

¹⁵ FEHÉR 1950.

¹⁶ VÉKONY 1972.

¹⁷ Vékony Gábor hátrahagyott kéziratái az MNM Adattárában találhatóak. 2019-ben módomban volt ezt a hagyatékot rendszerezni, Szende László és Tóth Endre szívességének köszönhetően. A kérdéses kézirat: A nagyszentmiklósi kincs történeti értékeléséhez, ms. 1971, VG 59. dosszié, 3 változatban (1–19. pp, 1–7. pp, 15–40. pp). A görög feliratos csészékre vonatkozó rész időközben megjelent (VÉKONY 2020).

¹⁸ ARNETH 1850: ἀνάπαυσον (nem létező görög szó); KEIL 1888: ἀ^{\nu}(θρώπου)σ) ἀπέλυσ^{\epsilon}ν. A két önmagában elfogadható, ma is hihető olvasat: ἀνάπαυσον (DIETRICH 1866; SOTIRIOU 1920; GOSCHEW 1940; ALTHEIM 1951; HAUSSIG 1985 – ezt választja FEHÉR

minoros kiegészítést (ami egyébként gyászos ötvösmunka, elég nyilvánvaló, hogy vagy utólag vésték be, vagy, ami valószínűbb, eleve elszámolták a kör felépítését és a szöveg egyszerűen nem fért ki kultúraltan) azonban minden bizonnyal ő is elvétette. Vékony Gábor 1972-ben publikált érdekes, szellemes, de igazából senki által el nem fogadott megoldása: $\delta(\delta\varsigma) \acute{\epsilon}\zeta \upsilon\delta\alpha\tau\omicron\varsigma \acute{\alpha}\nu\alpha\pi\lambda\upsilon\sigma\tau\omicron\omega\iota\nu \acute{\alpha}(\gamma\iota)\epsilon I(\eta)\sigma(o\upsilon) \zeta\omega(\eta)\nu$ 'I(ωάνν)ην Άλτινον. „Adj életet vízből lemosva, szent Jézus, Ajtony János<nak>.” Ezzel az olvasattal egy írástechnikai probléma van (a feltételezett $\acute{\epsilon}\zeta$ előljáró második betűje gyakorlatilag azonos a szöveg A betűivel, így nem túl logikus, hogy más-képpen próbáljuk olvasni), egy lexikai (az igenév nyilvánvalóan egy *ἀναπλύνω ige neológ képzésű alakja lenne, de ennek az igének valódi használata kétségbe vonható¹⁹) és egy nyelvtani: az *Άλτινον* szó tárgyesete, mely helyett dativust várnánk.

Jelentősen eltér, és azt kell mondanom, sokkal hihetőbb Vékony eredeti 1971-es, jóval hosszabb kézírata. Szomorú, de nem titkolhatjuk el: a tanulmány akkor nem jelenhetett meg Györffy György elutasító lektori véleménye miatt. Györffy a második, történeti értékelő részt egészben elkaszált, az elsőre pedig azt javasolta, Harmatta Jánossal ellenőriztessék a nyelvészeti-epigráfiai részt.²⁰ (Nem tudjuk, Vékony megfogadta-e és a megjelent szöveg Harmatta javaslatait tartalmazza-e. Tény mindenesetre, hogy Harmatta népvándorlás kori feliratolvasatai többnyire tapintatosan fogalmazva

is kalandosnak mondhatók.) Vékony részben megpróbált a felmerülő nehézségekkel elszámolni,²¹ és a szöveg erős átírását feltételezte (a *littera minoros* rész tehát szerinte kiegészítés):

$\delta(\delta\varsigma) \acute{\epsilon}\zeta \upsilon\delta\alpha\tau\omicron\varsigma \acute{\alpha}\nu\alpha\pi\lambda\upsilon\sigma\tau\omicron\omega\iota\nu \acute{\alpha}(\gamma\iota)\epsilon I(\eta)\sigma(o\upsilon) \zeta\omega(\eta)\nu > \delta(\delta\varsigma) \acute{\epsilon}\zeta \upsilon\delta\alpha\tau\omicron\varsigma \acute{\alpha}\nu\alpha\pi\lambda\upsilon\sigma\tau\omicron\omega\iota\nu \acute{\alpha}(\gamma\iota)\epsilon I(\eta)\sigma(o\upsilon) 'H(\omega\acute{\alpha}\nu\nu\omicron\upsilon) \acute{\omicron}\nu\omicron\mu\alpha \acute{\chi}\tau\omicron(\nu\omicron)\nu.$

„Adj életet vízből meghintve, szent Jézus > Add vízből lemosva, szent Jézus, János szent nevét/János nevét Ajtonynak.”

Az olvasat értéke éppen a *litterae minores* nagy részének minden addiginál hihetőbb kiolvasása. Ebben a formában nem tartom ugyan elfoglalhatóknak, mert mindenképp téves a második *o* feltételezése (a sztaurogram P-elemét olvassa így, egy igen kétes fejtegetést csatolva arról, hogy e korban sztaurogram nem várható, csak *christogram*), de a történeti szempontból legérdekesebb rész, a végső név könnyen elfogadható helyesnek. Az $\acute{\epsilon}\zeta$ előljáró elutasítása esetén az alábbi korrigált olvasat adható:

$\delta\epsilon\acute{\alpha} (= \delta\iota\acute{\alpha}) \upsilon\delta\alpha\tau\omicron\varsigma \acute{\alpha}\nu\acute{\alpha}\pi\alpha \upsilon' \sigma\omicron\nu \acute{\alpha}(\gamma\iota)\epsilon 'I(\eta)\sigma\omicron\acute{\omicron}\delta^{22}$

$\tau' I\omega\iota(\acute{\alpha}\nu)\nu\eta(\nu) \acute{\chi}\tau\omicron\nu.$

„Víz által pihentesd meg, szent Jézus, Ajtony Jánost.”

A *Ἰωάννην* névalak helyett olvasható betűk *ἸΩNH*, itt van egy teljesen természetes $\eta\sim i$ és $\omega\sim o$ tévesztés, illetet Hampel olvasata óta sokan tételeztek fel a szövegben, illetve néhány betű kihagyása: az utóbbit azonban az első η feletti apró *contractio-*

1950), ill. $\acute{\alpha}\nu\acute{\alpha}\pi\lambda\upsilon\sigma\tau\omicron\omega\iota\nu$ (HAMPEL 1884; MINNS 1938; POPESCU 1976 – ezt választja VÉKONY 1971 ms. és 1972). A Fehér Géza elfogadta $\acute{\alpha}\nu\acute{\alpha}\pi\alpha\sigma\omicron\nu$ 'pihentesd meg' paleográfaiailag tökéletes, a másik javaslatnál jóval könnyebben olvasható, viszont komoly szemantikai ellenérv, melyet Minns fejtett ki, hogy az adott korban általánosan a mennybeli örök nyugalomra vonatkoztatták, így inkább temetkezési, mint használati edényre illenék.

¹⁹ A görög feliratos anyagban abszolút *hapax legomenon*. Irodalmi szövegben egy-két előfordulását ismerjük, az első Hészühiosz (α4819), és nem lehetetlen, hogy a későbbiek éppen őtől tanulták (pl. Joh. Damasc. p. 348,8); mellesleg kizárólag *imperfectum*-alakban ismert.

²⁰ MNM Adattára, ms. 1971, VG 59. dosszié, 4 pp.

²¹ Hosszan érvel amellelt, hogy a *dativus* helyett *accusativus* az északi középgörögben a 10. század végén már normális (ms. 1971, 50–52. j.) – a szöveget persze rajta kívül szinte mindenki a 10. századnál korábbra teszi, de mint a későbbiekből kiderül, az *accusativus*-probléma megoldására egyszerűbb út is nyílik –, és beemeli az *ἀναπάσσω* igét, mint lehetséges (korábbi) olvasatot. Az *ἀναπάσσω* mindenképp használatban lévő ige a Vékony által megadott jelentésben (vö. SEG 38,1602; IGChrE 107, 670, 676, 794); ráadásul az *ἀναπλύνω-tól eltérően mind a $\delta\epsilon\acute{\alpha} \upsilon\delta\alpha\tau\omicron\varsigma$, mind a $\delta(\delta\varsigma) \acute{\epsilon}\zeta \upsilon\delta\alpha\tau\omicron\varsigma$ olvasat esetén értelmes – csak az első esetben *aor.* *impt.*-nak kell értenünk, a másodikban úgy, ahogy Vékony javasolta, *part. fut.*-nak. Amennyiben egyáltalán történt utánvézés a szóban, az valószínűleg annyiból állott, hogy a kisebb méretű, soregyen fölé szorult υ betűt szúrták be utólag, tehát $\acute{\alpha}\nu\acute{\alpha}\pi\alpha\sigma\omicron\nu > \acute{\alpha}\nu\acute{\alpha}\pi\alpha\sigma\omicron\nu$ (és ez talán segít elszámolni az utóbbi ige nem odaillő konnotációjával is: a helyes, de nem értett szót egy értett, de az alkalomhoz kevésbé illő szóra javították volna). Az α (λ ?) jelen én nem látom javítás nyomát.

²² VÉKONY 1971 első változatában ezt az olvasatot tételezte fel, érthetetlen számomra, miért mondott le a minden bizonnyal helyes alakról a végleges fogalmazványban.

jel mutatja – ha ugyan az valóban *contractio*-jel, és nem egy a *littera minornál* is *minorabb* α,²³ mely esetben csak a v nincs kiírva, ennyi hibát a nagyon gyér íráskészségű szerzőnek nem szabad felrónunk.

Az Αχτον alak esetében teljesen felesleges azon elmélkedni, megfelel-e egy *accusativus*-alaknak (amely itt a szövegben eleve elvárható), mivel ez a szóalak így minden bizonnyal ragozhatatlan. A kérdés ugyanis, amelyet sem Vékony Gábor, sem az olvasatát elutasítók nem tettek fel, az: az „Ajtony” nevet milyen nyelvből átvéve és milyen átírási szabályokkal rögzíthette a középgörög írástudású, valószínűleg anyanyelvű lejegyző. A magyar forrásokban testált *Ohtum*,²⁴ *Achtum*²⁵ névírásból magyar **oxtum/axtum/axtom* alakokra következtethetünk, de elképzelhető az is, hogy törökül ejtették ki a nevet, mely esetben valószínűbb az *axtum kiejtés. Mindkét esetben kétszeresen is kétféle megoldás állt az átíró előtt: a szövégi hangot jelölhetik fonetikus μ-vel (mint Konstantinnál láthatjuk) vagy (a latin eredetű szavak átírási hagyományához hasonlóan) v-vel is,²⁶ az a/u v. o/u hangpárookra pedig elképzelhető egy zártabb (o/ou) és egy nyíltabb (α v. ω/o) realizálás. Az előbbit követte pl. Konstantin,²⁷ az utóbbit a Veszprémvölgyi Alapítólevél írnoke.²⁸ A (törökös) a átírására pedig az α adja magát. Ha a nyíltabb írásmódot tételezzük fel (amely a digráf elkerülésével még egyszerűbb is), a hangok pontosan megfelelnek egy feltehető törökül kiejtett, majdnem pontosan egy feltehető magyarul kiejtett névnek minden ragszerű toldalék nélkül!

Gondos paleográfiai és nyelvtani elemzéssel, de mindig a lehető legegyszerűbb megoldáshoz ragasz-

kodva tehát Vékony olvasatának gyenge pontjait véleményem szerint könnyen ki lehet küszöbölni; voltaképpen azonban mindegy, hogy javítjuk az olvasatot vagy egészben elfogadjuk, abból a szempontból, hogy a történeti adatot hordozó elem, a személynév mindenképpen valósnak tűnik.

Érdekes módon ez a két kutató, Fehér Géza és Vékony Gábor volt az, aki a kincset szorosan a magyar őstörténethez kapcsolta. Érvelésüket kritikusan megvizsgálva azonban az derül ki, hogy úgy, ahogy ők értették, ebben nincs igazuk, az csak egy bizonyíthatatlan konstrukció; a kincs 10. századi eredete jösszerével elképzelhetetlen, de 10. századi magyar birtoklása is igazolhatatlan. Vékony publikálatlan olvasata azonban valóban szorosan kapcsolódik a magyar őstörténethez, de nem úgy, ahogy ő gondolta, tehát nem a kincs magyar tulajdonlását igazolja, hanem azt, hogy a kincs tulajdonosai és honfoglalás kori utódaik közt valószínűsíthető a kontinuitás. Ha Ajtonynak hívták a tulajdonost: abból semmi esetre sem szabad automatikusan arra következtetnünk, hogy ez épp az az Ajtony, aki István királlyal harcolt. Hány Ajtony lehetett a történelemben? Hiszen Istvánból a következő két és fél század során csak királyból volt még négy; ha nem is királyból, de az uralkodói családban egy sor Álmos, tehát pogány nevek is regulárisan öröklődtek. Az viszont éppen e példa alapján erőst valószínűsíthető, hogy a névismétlődés utal dinasztikus kapcsolatra: vagyis ha volt a késő avar kori²⁹ kincs tulajdonosai közt egy Ajtony: az azt valószínűsíti, hogy az avar kincsképes, tehát uralkodói dinasztia túlélte,³⁰ és késő utódei a 10–11. század fordulóján is legalábbis tartomány-úri szerepre aspirálhattak.

²³ Ez különösen akkor kínálkozik, ha Vékonyal egyetértésben elfogadjuk, hogy a 10. csésze készült el elsőnek, és a 9. annak a másolata.

²⁴ P. magistri *Gesta Ungarorum*, 11,117–118, 44,335, 44,339 (az utolsó helyen íráshiba folytán *Othum* alakban).

²⁵ SRH II 487, 489–92, 505.

²⁶ Eltekintve attól a kérdéstől, az Anonymusnál még testált szövégi m mikor változott a magyarban n/ny hangra: ezt sem tudjuk pontosan meghatározni. A 14. századi előfordulásokban, mint Vékony is figyelmeztet rá Györffy idézve (GYÖRFFY 1963, 846; vö. KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973, 74) már n, de a Tétény név már a 13. sz. elején is n betűvel jelenik meg, ami arra utal, hogy Anonymus névformái már a maga korában is erősen archaikusak voltak. Mindazáltal valószínűtlen, hogy a honfoglaláskorra vagy éppen, mint esetünkben, a késő avar korra vissza lehetne vinni a n hangot.

²⁷ Ld. Konst. DAI 40: *Ἰουτοτζάβ* (az egyetlen hely, ahol a két hang egyetlen szóban szerepel).

²⁸ *σομβότου* *sumbot vagy *sombat ?; *πλοσνίκου* *pluznik vagy *paloznik ?

²⁹ Amellett, hogy a kincset általánosan késő avar korinak tekintjük, figyelmeztetnem kell arra is, hogy egyes részeinek közeli kora avar kori párhuzama van: a 2. sz. korszak támgájának szinte tökéletes párhuzamát ismerjük a zamárdi temető egyik szíjvégéről (RR Múzeum ltsz. Z47.1.1344.5, közlése: BÁRDOS–GARAM 2009, 175, Taf. 151, a jel azonosságát autopsziával állapítottam meg, közlése folyamatban (FEHÉR 2020, Nr. 067¹).

³⁰ Meglepő módon ez még Anonymus állításával is összhangban van, vö. P. magistri *Gesta Ungarorum* 44, 335.

Természetes, hogy a legnagyobb figyelmet a nagy kincsleleteken levő görög feliratok keltik. Mindazáltal tudatosítani kell, hogy a korszakban létezőt köznépi görög írásbeliség is a barbár területeken. Az avar birodalomba behurcolt, vagy éppen ott készült görög feliratok mennyisége egészen tekintélyes, csak egy példát említve: egy talán mágikus görög felirat minden bizonnyal a helyszínen került a zamárdi avar temető egyik szíjvégére³¹ (ez a lelet mutatja is a szükségességét, hogy a népvándorlás kori barbár feliratok kérdését egészében revideáljuk, ugyanis egy téves olvasatnak köszönhetően³² ezt mindmáig avar rovásírásos és szogd betűs feliratként tartottuk számon). Már az avarok előtt is előfordul görög *instrumentum domesticum*-felirat, olyan vidéken is, ahonnan szinte minden egyéb nyelvű írott anyag hiányzik, így például Erdélyből.³³ Noha a román kutatás úgy várná a latin nyelvű népvándorlás kori feliratokat, mint a mennyei manát, az egyetlen eddig azonosított értelmesnek tűnő és elképzelhetően helyszínen készült edényfelirat görög³⁴ – hogyan került oda a szerzője, ma már nem tudjuk megmondani.

Térjünk végül vissza a szépirodalmi forrásokhoz, amelyek részben hasonló kérdéseket vetnek fel – tehát pl. a glosszák helyes kiolvasása ugyanúgy kérdéseket vet fel a Bíborbanszületettnél, mint akármelyik feliraton, ld. a hangsúlyokra vonatkozó fentebbi kitérőt –, ezeknél azonban a szöveg grammatikai és tárgyi értelmezése legalább annyi vitára ad okot. A magyar őstörténet szempontjából legfontosabbnak régóta Bíborbanszületett Konstantin császárt tekintjük, és ez nem is cáfolható, legfeljebb kiegészíthető: a császár életműve akkor teljes, ha az

Excerpta-kötetekkel, tehát történelmi szöveggyűjteményeivel együtt vizsgáljuk.³⁵ Az *Excerpta* legfőbb érdeme, hogy megőrzött régebbi írókat, akik szintén fundamentálisak számunkra – Menandrosz protector pl. gyakorlatilag 95%-ban csak az *Excerpta*ból ismert! Természetesen felmerül a kérdés: a szöveg pontos-e, vagy Konstantin beavatkozásának nyomait viseli – ill. fordítva, az *Excerpta*-források hatottak-e Konstantin fogalmazására. A második kérdés sajnos szinte kutatatlan probléma, pedig befolyásolja a kérdést, hogy Konstantint szó szerint értsük-e, vagy a hagyomány diktálta kifejezéseket át kell fordítanunk valós nyelvre. Az első kérdésre viszont a válasz valószínűleg nem: Menandrosz pl. olyan szinten érthetetlen helyenként, hogy bizonyosnak látszik, soha nem volt javítva. Hosszan lehetne sorolni a szövegének szinte megoldhatatlan értelmezési gondjait, melyek persze nem derülnek ki, ha fordításban olvassuk: hiszen minden fordítás, a filológiai legpontosabb is, állásfoglalást jelent éppen a vitatható helyekben. Az eredeti olvasásánál, ill. újrafordításánál szembesülünk azokkal a helyzetekkel, ahol a szöveg az ógörög nyelv szabályai szerint jelent valamit, és jelentheti ugyanannak pontosan az ellenkezőjét is.

Egyik megjegyzése a türk–hephtalita háborúról például így szól:³⁶

ταῦτα λέγεται ἐπικομπάσαντα τὸν Σιλζιβουλὸν ἔχουσαι τῆς ἐπὶ Ἐφθαλίτας ὀρμῆς.

Magam ezt a Menandrosz-mondatot a következőképpen fordítottam: „Azt mondják, hogy Szilzibúlosz ezzel hetvenkedve elállt a hephtaliták elleni támadástól.”³⁷ Világos persze, hogy az *ἔχουσαι* elkerülhetetlen többjelentésűsége folytán nyugodtan

³¹ RRM Itsz. 93.16.1, közlése: BÁRDOS–GARAM 2009, 165, Taf. 143. A felirat görög olvasatát autopszia alapján tudtam megállapítani: FEHÉR 2020, Nr. 063.

³² HARMATTA 1995; HARMATTA 1996.

³³ POPESCU 1976 a lehető legnagyobb merítéssel gyűjtötte össze a 4–11. század közti „klasszikus” nyelvű feliratokat (kritikusan megvizsgálva, ezek legnagyobb része egyszerűen úgy jött létre, hogy láthatóan 2–3. századi anyagot valamilyen ötlet alapján 4. századnak minősített). Erdélyből összesen 3 hihető adatot tudott felhozni (n. 433, 433a, 435), ebből egy a rendkívül információdús A betűt tartalmazza felirat gyanánt.

³⁴ POPESCU 1976 n. 433a, a szerző datálása szerint 6. sz.

³⁵ *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti confecta: Excerpta de legationibus Romanorum ad gentes és Excerpta de legationibus gentium ad Romanos* (Ed.: DE BOOR 1903), *Excerpta de sententiis* (Ed.: BOISSEVAIN 1906), *Excerpta de insidiis* (Ed.: DE BOOR 1905), *Excerpta de virtutibus et vitiis* (I. Ed.: BÜTTNER-WOBST 1906; II. Eds.: BÜTTNER-WOBST–ROOS 1910). MENANDROSZ frg. 10,1. alapján nyilvánvaló, hogy valaha létezett egy *Ἐκλόγοι περὶ ἐπιστολῶν* (*Excerpta de litteris*) is, ami sajnos elveszett.

³⁶ MENANDROSZ frg. 4,2.

³⁷ MENANDROSZ 2019, 16. p, vö. uo. 19. j.

jelentheti azt is: „...*folyttatta a hephthaliták ellen a támadást.*”³⁸ Mi a tétje ennek az egyetlen félmondatnak? Néhány év, ti. a hephthalita birodalom bukásának pontos időpontja: Szilzibúlosz vajon el akarta kerülni (hetvenkedése dacára) a kétfrontos háborút, és az avarokkal való ütközet utánra halasztotta a döntő leszámolást, vagy vállalta, és az elkövetkező hónapokban véghez is vitte?

Kisebbségi történeti jelentőségű, de hasonlóan kétértelmű mondatot idézhetünk az első avar–bizánci háborúk idejéből is:³⁹

ὁ δὲ Βῶνος οὐδὲν τοῖς ῥήμασιν ὑποχαλάσας...

Ezúttal a végül felvállalt fordításom érdemben azonos azzal, amit Blockley is adott: „*Bonus pedig szavaira egyáltalán nem nyugodott meg.*”⁴⁰ Az igét azonban itt is két értelemben használhatjuk: elképzelhető változat az is, hogy „*Bonus pedig szavaira egyáltalán nem csökkentette a feszültséget.*” A sajnos nagyon rövid, összefüggés nélküli töredékben egy „*afféle hetvenkedő és barátságatlan*” avarral való tárgyalásról van szó, ahol mindkét jelentésnek megvan a maga értelme: *Bonus magister utriusque militiae* lehet, hogy az agresszív tárgyalási stílus nem nyugtatta meg, de az is reális olvasat, hogy válaszul ő is hasonló stílust vett fel és ezáltal eszkalálódott a diplomáciai vagy háborús feszültség. (A mondat hátralévő részében egy számunkra ismeretlen Scythia (Minor)-i ütközetre utalt vissza, ami kiválóan illik ehhez az értelmezéshez. Egyszerűen a legegyszerűbb értelmezés elve, vagy ha úgy tetszik, Occam borotvája alapján választottam az első megoldást.)

A Bíborbanszületett Konstantin jóval egyenletesebb (és kevésbé nyögvenyelősen antik) szövegében ilyen problémák sokkal ritkábbak, de a görög

nyelv alaptermészetéhez tartozik, hogy az összetett mondatok és participiumos szerkezetek lehetnek benne többértelműek, és ezt a tendenciát felerősíti, ha nem anyanyelvi beszélők használják – márpedig a 9–10. századi diglosszia idején az irodalmi görög nyelvet már nem tekinthetjük funkcionális anyanyelvnek, csak tanult nyelvnek. Néhány ilyen, magyar östörténettel kapcsolatos szöveg helyre már felfigyelt a kutatás,⁴¹ köztük a legérdekesebbre Olajos Teréz cikke óta:⁴²

*οἱ γὰρ Ἀβάρης ἐκεῖθεν τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ τὰς διατριβὰς ἐποιῶντο / ἔνθα ἀρτίως εἰσὶν οἱ Τοῦρκοι / νομάδα βίον ζῶντες.*⁴³

A kérdés természetesen grammatikai értelemben az, az utolsó, *participium coniunctum*mal kifejezett szövegegység a megelőző tagmondat közvetlen folytatása-e vagy az utóbbi csak közbevetés, és a főmondathoz tartozik – történeti értelemben azonban a tét óriási, mert az függ tőle, Konstantin az avarokat vagy a magyarokat nevezte nomádoknak! Minden pro és kontra érvelés⁴⁴ dacára ez a szövegrész pl. soha nem lesz egyértelműen eldönthető, még ha az eredeti szövegezést olvasnók, sem, de az irodalmi görögöt szintén tanult nyelvként használó másoló által hátrahagyott kéziratban duplán nem, hiszen az alapbetűsoron kívüli elemekről, ezen belül különösen a központoszási jelekről az sem zárható ki, hogy a kézirat interpretációját tartalmazzák.

Fontos feladata lenne a kutatásnak az ilyen, potenciálisan többértelmű szövegrészeket összegyűjteni, lehetséges értelmezéseiket egybevetni és (filológiai és filológián túli eszközökkel) megállapítani, melyekben lehetséges a valószínű értelem feltárása, melyekben nem.

³⁸ Blockley kiadásában ezt a fordítást választotta: „*It is said that with this boast Silzibil continued his war against the Ephthalites.*” (MENANDER 1985, 47).

³⁹ MENANDROSZ frg. 33,2. Besorolása szerint a töredék „*ismeretlen helyről való*”, de Bonus illyricumi működése a többi fennmaradt töredék alapján 561–571 körülre tehető (frg. 5,4, 12,3–6, 15,1).

⁴⁰ MENANDROSZ 2019, 175; vö. MENANDER 1985, 245.

⁴¹ Ezeknek kiváló és egészen friss összefoglalása: BOLLÓK 2017, 1293–1294.

⁴² OLAJOS 1995.

⁴³ Konst. DAI 49. Az értelmezéstől függő, kérdéses mondatagolás helyét / jellel jelöltem.

⁴⁴ Ld. FARKAS 2014, 270–271 (véggöveketetése neki is az: „*nem perdöntő*”); FARKAS 2015.

IRODALOM

- ALTHEIM 1951: Altheim, F.: Eine neue protobulgarische Inschrift aus Nagy-Szent-Miklós. *La nouvelle Clio* 3 (1951) 70–76.
- ARNETH 1850: Arneth, J.: *Die antiken Gold- und Silber-Monumente des K. K. Münz- und Antiken-Cabinetes in Wien*. Wien 1850.
- BÁRDOS–GARAM 2009: Bárdos, E. – Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Zamárdi-Rétiföldek 1. Monumenta Avarorum Archaeologica* 9. Budapest 2009.
- BOISSEVAIN 1906: Boissevain, U. P. (ed.): *Excerpta historica iussu Constantini Porphyrogeniti confecta. Vol. 4. Excerpta de sententiis*. Berlin 1906.
- BOLLÓK 2017: Bollók Á.: A De administrando imperio és keletkezésének kora az újabb kutatások tükrében. *Századok* 151 (2017) 1291–1332.
- BÜTTNER-WOBST 1906: Büttner-Wobst, Th. (ed.): *Excerpta historica iussu Constantini Porphyrogeniti confecta. Excerpta de virtutibus et vitiis (pars 1)*. Berlin 1906.
- BÜTTNER-WOBST–ROOS 1910: Büttner-Wobst, Th. – Roos, A. G. (eds.): *Excerpta historica iussu Constantini Porphyrogeniti confecta. Excerpta de virtutibus et vitiis (pars 2)*. Berlin 1910.
- CIGP³: Kovács, P.: *Corpus Inscriptionum Graecarum Pannonicarum*. Hungarian Polis Studies 15. Budapest 2007³.
- DE BOOR 1903: De Boor, C. G. (ed.): *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti confecta. Vol. 1–2. Excerpta de legationibus*. Berlin 1903.
- DE BOOR 1905: De Boor, C. G. (ed.): *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti confecta. Vol. 3. Excerpta de insidiis*. Berlin 1905.
- DE GOEJE 1892: De Goeje, M. J. (ed.): Aḥmad b. Rusta, Kitāb al a‘lāq an-nafīsa. *Bibliotheca Geographorum Araborum* 7. Leiden 1892.
- DIETRICH 1866: Dietrich, F.: *Runeninschriften eines gothischen Stammes auf dem Wiener Goldgefäßen des Banater Fundes*. Wien 1866.
- FARKAS 2014: Farkas Z.: A magyar honfoglalás korának bizánci forrásai. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. MTA BTK MÓT Kiadványok 1. Szerk.: Sudár B. – Szentpéteri J. – Petkes Zs. – Lezsák G. – Zsidai Zs. Budapest 2014, 267–271.
- FARKAS 2015: Farkas Z.: A magyar őstörténet bizánci forrásai. *Annales. Az Avicenna Közél-Kelet Kutatások Intézete Évkönyve* 1 (2015) 127–138.
- FEHÉR 1950: Fehér G.: A nagyszentmiklósi kincs-rejtély megfejtésének útja. A görög nyelvű feliratok megfejtése. *Archaeologiai Értesítő* 77 (1950) 34–44.
- FEHÉR 2007: Fehér B.: *Pannonia latin nyelvtörténete*. Budapest 2007.
- FEHÉR 2020: Fehér B.: *A Kárpát-medencei rovásírásos emlékek gyűjteménye* 1. Budapest 2020.
- FETTICH 1953: Fettich N.: *A szeged-nagyszéksósi hun fejedelmi sírlelet (La trouvaille de tombe princière hunnique à Szeged-Nagyszéksós)*. Budapest 1953.
- GOSCHEW 1940: Goschew, I.: Die Lesung der griechischen Inschrift der Schalen Nr. 9. und Nr. 10. aus dem Goldschätze von Nagy-Szent-Miklós 1–2. In: *Atti del V. Congresso Internazionale di Studi Bizantini* II. Roma 1940, 139–146.
- GYÖRFFY 1963: Györffy Gy.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1. Budapest 1963.
- HAMPEL 1884: Hampel J.: A nagyszentmiklósi kincs. *Archaeologiai Értesítő* 4 (1884) 1–166.
- HARMATTA 1995: Harmatta, J.: Sogdian inscriptions on Avar objects. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 48 (1995) 61–65.

- HARMATTA 1996: Harmatta J.: A zamárdi avar nagyszíjvég rovásírásos és szogd feliratai. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 12 (1996) 107–112.
- HARMATTA 1997: Harmatta J.: A türk rovásírás legkorábbi emlékei. *Antik Tanulmányok* 41 (1997) 159–174.
- HARMATTA 2002: Harmatta J.: A Szeged-Nagyszéksós-i hun fejedelmi lelet elektron kelyhének felirata. *Elektronika* 1 (2002) 25–30.
- HAUSSIG 1985: Haussig, W. H.: Die Runen des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós in ihrer Bedeutung für die Runenschrift Osteuropas. In: *Runen, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa*. Hrsg.: Röhrborn, K. – Veenker, W. Wiesbaden 1985, 17–52.
- HVOLSZON 1869: ХВОЛЬСОНЪ, Д. А.: *Извѣстія о хозарахъ, буртасахъ, болгарахъ, мадырахъ, славянахъ и руссахъ Абу-Али Ахмеда бенъ Омаръ Ибн-Даста, неизвѣстнаго доселѣ арабскаго писателя начала X вѣка*. Санкт-Петербург 1869.
- KEIL 1887: Keil, B.: Die griechischen Inschriften im sog. „Schatz des Attila“. *Repertorium für Kunstwissenschaft* 11 (1887) 256–261.
- KMOSKÓ 1997: Kmoskó M.: *Mohamedán írók a steppe népeiről*. Földrajzi irodalom I/1. Budapest 1997.
- KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: Kristó Gy. – Makk F. – Szegfű L.: *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez*. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica 44. Szeged 1973.
- MANDICS 2010: Mandics Gy.: *Róvott múltunk* 1–3. Arad 2010.
- MENANDER 1985: *The History of Menander the Guardsman*. Ed. transl.: Blockley, R. C. Liverpool 1985.
- MENANDROSZ 2019: *Menandrosz protector töredékei*. Ford.: Fehér B. Budapest 2019.
- MÉSZÁROS 1936: Mészáros Gy.: Az első hun nyelvemlék. *Népünk és Nyelvünk* 8 (1936) 1–12.
- MINNS 1938: Minns, E. H.: The Greek Inscription on Nos. 9 and 10 of the Nagyszentmiklós Treasure. In: *Senatne un Maksla* 1938:1, 120–125.
- NAGYFALUSY 1941: Nagyfalusy L.: Ógörögbetűs feliratok az alföldi sírleletekben. *Kalocsai Jézus Társasági Szent István Gimn. 1940–41. évi értesítője*. 1941, 1–15.
- OLAJOS 1995: Olajos T.: Néhány nyelvi észrevétel a „De administrando imperio” magyar vonatkozású részeihez. *Magyar Nyelv* 91 (1995) 44–52.
- POPESCU 1976: Popescu, E.: *Inscripții grecești și latine în secolele IV–XIII descoperite în România*. București 1976.
- RUSCU 2003: Ruscu, L.: *Corpus Inscriptionum Graecarum Dacicarum*. Hungarian Polis Studies 10. Debrecen 2003.
- SCHOENVISNER 1801: Schoenvisner, S.: *Notitia Hungaricae rei numariae*. Budae 1801.
- SOTIRIOU 1920: Σωτηρίου, Γ. Α.: Αἱ Βυζαντινὰι σπονδαί. Διάλεξις γενομένη κατὰ τὴν ἐπίσημον ἐμφάνισιν τῆς Ἐταιρίας Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἐν τῷ Παρνασσῷ τῇ 26 Ἰανουαρίου 1919. In: *Καινῆς Διδαχῆς* Α 1. Αθήναις 1920.
- THOMSEN 1917: Thomsen, V.: Une inscription de la trouvaille d’or de Nagy-Szent-Miklós (Hongrie). *Historisk-filologiske Meddelelser of det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab* 1 (1917) 1–28.
- VÉKONY 1971: Vékony G.: *A nagyszentmiklósi kincs történeti értékeléséhez, kézirat*. 1971. Magyar Nemzeti Múzeum Adattára, Vékony Gábor 59. dosszié.
- VÉKONY 1972: Vékony G.: A nagyszentmiklósi kincs görög feliratainak olvasatához. *Antik Tanulmányok* 19 (1972) 111–121.
- VÉKONY 2020: Vékony G.: A nagyszentmiklósi kincs történeti értékeléséhez. In: *Ősi írásaink*. Szerk.: Fehér B. – Ferenczi G. Budapest 2020, 289–308.

THE AIMS OF MODERN PHILOLOGY ABOUT THE MIDDLE GREEK SOURCES OF HUNGARIAN PROTOHISTORY

BENCE FEHÉR

In the period and regions, which were the stage of the Hungarian protohistory, the most important written documents were in Greek. The Latin literacy was less advanced in every respect, and the oriental writing systems had a great hindrance: they were inapt for the accurate rendering of words and names in foreign languages. The Greek writing system lays down every sounds, moreover the diacritical sign can transmit some informations on the accentuation. Still presently it is not explained what is the meaning of, say, an oxyton accent on *Ἀρπαδής* or circumflex on *Καρῆ*. We must consider the development of the Middle Greek, for the interpretation of the sources. Yet a lot of new linguistic phenomena cannot be seen in the written texts; the literary style was extremely archaizing (indeed Menander protector confesses he is Atticizing), and consequently in this era a regular diglossy evolved. Typically the literary sources are on the ‘antique’ side and the epigraphic ones on the ‘popular’ side. Surely there *are* epigraphic sources which refer to the history of the East European nomad peoples; there are some examples even in the ‘barbarian’ regions of the Carpathian basin: the best known ones are the inscriptions of the greatest golden hoards, those of Nagyszéksós and Nagyszentmiklós. Although the inscription of the vessels Nos 9 and 10 from Nagyszentmiklós is a pure Greek text, its solution is far from perfect; a lot of attempts were made, but the readings of Géza Fehér (1950: *Χρ(ιστέ) || δεὰ (=διὰ) ὕδατος ἀνάπασον ἄ(γι)ε Ι(η)σ(οῦ) Στ(έφα)ν(ο)ς || Π(αύ)λου υ(ί)όν.*) and Gábor Vékony (1972: *δ(ὸς) ἐξ ὕδατος ἀναπλῦσ^ϛω¹ν ἄ(γι)ε Ι(η)σ(οῦ) ζω(ή)ν Ἰ(ωάν)νην Ἄλτινον*) were closest to the reality. Still they were certainly mistaken in several points. But previously Vékony wrote a far better solution (1971) which remained in manuscript; he could explain most of the seemingly inexplicable *litterae minores* at the end of the text: *δ(ὸς) ἐξ ὕδατος ἀναπάσ^ϛω¹ν ἄ(γι)ε Ι(η)σ(οῦ) ζω(ή)ν > δ(ὸς) ἐξ ὕδατος ἀναπλῦσ^ϛω¹ν ἄ(γι)ε Ι(η)σ(οῦ) Ἡ(ωάν)νον ὄνομα Ἄχτο(νο)ν*. It is not flawless; instead of the letters *δ(ὸς) ἐξ* Fehér’s reading seems to fit better, and the word *ὄνομα* is problematic too. But the proper name *Ἄχτον* seems really proper, even more proper than Vékony thought, because it contains no Greek accusative ending: it is simply indeclinable, and renders the vowels of an Old Hungarian **ɔχtum/aχtum/aχtom* name exactly (modern spelling *Ajtony*). Thus a probable interpretation is: *δεὰ (=διὰ) ὕδατος ἀνάπα ὕσον ἄ(γι)ε Ἰ(η)σοῦ^ϛ Ἰω(άν)νη(ν) Ἄχτον*. Both Fehér and Vékony believed the treasure was closely related with the Hungarian history. Although they were certainly mistaken in terms of chronology, this name shows their belief true in another sense: it makes possible a dynastic continuity between the proprietors of the vessels and the 10th century Hungarian elite. We could mention a number of the common folk’s inscriptions too, but the literary sources are no ways less problematic either. There are authors whose words are sometimes very hard to understand, and sometimes they have a double sense. A few samples can demonstrate it from Menander protector: frg. 4,2 ‘*Silzibul continued his war against the Ephthalites*’ or ‘*gave up his war*’ – both meanings are correct in terms of grammar, but naturally one of them is sorely incorrect historically; frg. 33,2 ‘*Bonus did not calm down at all after his words*’ or ‘*did not lessen the tension at all*’.